

В. П. Кандинська,

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

ЕСТЕТИЗМ ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ Й ПИСЬМА В ЩОДЕННИКАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті розглянуто щоденники Ольги Кобилянської як автобіографічний текст, у котрому репрезентовано світоглядні й художні принципи естетизму. Спираючись на концепцію автора й героя М. Бахтіна, авторка доводить, що для тексту Кобилянської характерні авантюрно-героїчні біографічні цінності та доходить висновків, що, переосмисливши факти власного приватного життя, письменниця в свої щоденниках створила узагальнений образ творчої особистості, принципово новий для української літератури початку ХХ ст., особливо актуальний у ситуації кризи народницької ідеології та пошуку нової – модерної – парадигми.

Ключові слова: естетизм, щоденник, автобіографія, життєтворчість, модернізм, Кобилянська, українська література.

В статье рассматриваются дневники Ольги Кобылянкой в качестве автобиографического текста, в котором воплощены мировоззренческие и художественные принципы эстетизма. Автор приходит к выводу, что, переосмыслив факты личной жизни, писательница создала в своих дневниках обобщенный образ творческой личности, принципиально новый для украинской литературы начала ХХ века, особенно актуальный в ситуации кризиса народнической идеологии и поиска новой – современной – парадигмы.

Ключевые слова: эстетизм, дневник, автобиография, життєтворчество, модернизм, украинская литература, Кобылянская.

In the article the author considers Olha Kobylyanska's diary as autobiographical text, where the aesthetic worldview and style of writing are represented. The contention is that Kobylyanska revised facts of her personal life and created the character of an artist, which was conceptually new for Ukrainian literature of the beginning of the ХХ century and relevant to the situation of crisis of the narodnytstvo ideology and searching for a new modern paradigm.

Key words: aestheticism, diary, autobiography, artistic lifestyle, Modernism, Ukrainian literature, Kobylyanska.

Постановка проблеми. Термін «естетизм» найчастіше вживають на позначення ідейного й художнього руху в англійській культурі кінця 1860-х – 1890-х рр. (творчість Волтера Пейтера, Оскара Вайлда, Джеймса Мак Ніла Вістлера, групи поетів і художників, котрі об'єдналися навколо часописів «Жовта книга» і «Савой» та ін.), проте це лише одне з визначень цього багатозначного поняття. Естетизмом також називають низку естетичних концепцій відомих під загальною назвою «мистецтво для мистецтва», практичну художню тенденцію в літературі й малярстві, різновид мистецької критики та, нарешті, – світоглядні принципи, стиль життя та своєрідну «поетику» побутової поведінки. Отже, естетизм можна розглядати і як літературно-художнє, і як соціальне явище – багатоскладовий соціокультурний феномен. Загальна філософська настанова, характерна для естетизму в усіх його виявах: «визнання краси найвищим благом і найвищою істиною, а насолоди красою – найвищим життєвим принципом» [4, с. 142].

Характеризуючи естетизм як стиль життя, на мою думку, варто виділити дві взаємопов'язані тенденції, котрі можна умовно визначити як «гедонізм» і «життєтворчість». Поняття гедонізму (з давньогрецької – «задоволення», «насолода»), котре в філософії використовується на означення низки етичних вчень (від античності до Нового Часу), згідно з якими задоволення є найбільшим благом і метою життя, в естетизмі набуває нового звучання. Передусім завдяки Волтеру Пейтеру, котрий у знаменитій передмові до збірки есеїв «Ренесанс» [9], що вона (передмова) нині вважається своєрідним маніфестом естетизму, розглядав людське життя як низку коротких моментів, котрі спалахують і згасають, перш, ніж ми встигли їх вловити. Єдине, в чому людина може бути певна, – невідворотність смерті, тому Пейтер закликає інтенсивно переживати кожен мить, уповні осягаючи її неповторність і красу, любити будь-яке переживання заради нього самого, цікавитися самими процесами життя, а не його цілями, цінувати сам досвід, а не його плоди. Пейтерівський гедонізм знайшов чимало прихильників та послідовників, а пропаговані ним життєві цінності – пристрасть, переживання, враження – стали основними цінностями європейського естетизму.

Щодо другої тенденції слід відзначити, що чимало прихильників естетизму не лише сприймали життя як джерело естетичної насолоди, а й прагли уподібнити своє щоденне існування мистецькому творові, розглядаючи власну особистість і побут як вихідний матеріал для безперервної творчості. Ця тенденція сягає свого апогею у Оскара Вайлда, для якого творення власного образу й біографії було самостійним художнім завданням, не менш важливим, аніж літературна творчість.

У цьому контексті особливого значення набувають листи, щоденники, записні книжки, мемуари та інші письмові свідчення автобіографічного характеру, адже за своєю природою перебувають на межі між документом і художнім твором та відкривають унікальні можливості для реінтерпретації життєвих фактів і подій, а отже – художнього пересотворення дійсності, що можна назвати одним із завдань естетизму. Таким чином, роль автобіографічних текстів у контексті життєтворчих пошуків естетизму та особливості втілення естетського стилю життя й письма в автобіографії, на мою думку, являють собою актуальну наукову проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом літературознавці все частіше говорять про вплив естетизму на літературу ХХ ст., проводять паралелі та виявляють зв'язки та взаємовпливи між естетизмом, декадансом і модернізмом (праці В. Хорольського [12], Д. Сараб'янова [10], О. Ковальової [7], С. Арової [2]). Естетизм у різних виявах знайшов своє втілення в творчості багатьох митців далеко за межами Англії, у тому числі в Росії та Україні, проте досліджували його переважно на матеріалі творчості західних письменни-

ків, здебільшого англійських (названих вище) та французьких (Шарля Бодлера, Теофіля Готье, «парнасців» та ін). Що ж до вітчизняної літератури, то окремі аспекти опанування естетських ідей українськими письменниками-модерністами у широкому контексті інших проблем висвітлювали в своїх монографіях С. Павличко [8], Т. Гундорова [5], В. Агеєва [1] та інші вітчизняні дослідники, проте це питання й досі потребує спеціальної комплексної розвідки.

Таким чином, **метою** цієї статті є вивчення особливостей втілення художніх і світоглядних принципів естетизму в щоденниках Ольги Кобилянської. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю вивчення проблеми рецепції естетизму в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. як малодослідженого, однак вагомого чинника модернізації української літератури та її входження в загальноєвропейський контекст. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що рецепція естетських ідей у щоденниках Кобилянської уперше стає предметом спеціального аналізу. Це дозволить не лише побачити відомий автобіографічний текст у новому ракурсі, а й виявити можливості, які несе в собі жанр щоденника для створення публічного образу письменника. **Методологічне значення** отриманих результатів полягає у розробці методики аналізу автобіографічних текстів, які репрезентують естетизм як стиль життя й письма, у спробі автора зробити внесок у формування концептуального підходу до вивчення творів Кобилянської у контексті естетизму. **Практичне значення** дослідження зумовлене тим, що стаття може бути використана як матеріал для лекцій та семінарів з історії та теорії літератури, а також дипломних та курсових робіт.

Викладення основного матеріалу. Дуже плідною для розкриття особливостей втілення естетського стилю життя й письма в автобіографічному тексті мені видається концепція Михайла Бахтіна, викладена в його незакінченій праці «Автор і герой в естетичній діяльності». Характер автобіографічного героя, за Бахтіном, виростає на ґрунті характеру емпіричного автора, однак персональна тотожність героя та автора можлива лише за межами художнього цілого: суб'єкт життя й суб'єкт естетичної, формуючої це життя активності принципово не можуть збігатися.

Настанова автора щодо ціннісної дистанції між власною свідомістю та свідомістю героя (незалежно від того, наскільки усвідомленою є ця позиція) зумовлює існування низки відмінних смислових форм (Бахтін виділяє *самозвіт-сповідь, біографію, ліричного героя, характер, тип і життя*). Тип ціннісної настанови не залежить від жанру безпосередньо, однак можна простежити тяжіння тих або інших жанрів до певних форм смислового цілого. Так, щоденники, мемуари та інші тексти автобіографічного характеру, найчастіше тяжіють або до *біографії* або до *самозвіту-сповіді*, оскільки в цих формах смислового цілого дистанція між автором і героєм найменша (порівняно з іншими формами).

Якщо у *самозвіті-сповіді* наявна лише тенденція до розбіжності двох свідомостей і практично немає трансгредієнтних моментів, то *біографія* (за Бахтіном, немає різкої, принципової межі між біографією та автобіографією, з точки зору основної ціннісної настанови) – це перша трансгредієнтна форма, в якій свідомість може *художньо* об'єктивувати себе, позицію *позазнаходжуваності* автор знаходить, двілячись на себе очима уявних «інших» – нащадків, яким призначено оповідь про його життя. У біографії наявні дві свідомості, однак немає двох відмінних ціннісних позицій: «автор найвільний, він споріднений з героєм, вони можуть помінятися місцями (звіди можливість персонального збігу в житті, тобто автобіографічність)» (переклад мій. – В.К.) [3, с. 143]. При цьому біографію розраховано на «рідного» читача, котрий, у свою чергу, поділяє цінності автора й героя. Бахтін виділяє два типи біографічної форми: *авантюрно-героїчний* (характерний для епохи Відродження, епохи «Бурі та натиску», ніцшеанства) та *соціально-побутовий* (властивий сентименталізму, частково реалізму).

Естетизм, котрий передбачає творення й втілення в реальність певного ідеалу життя й поведінки, коли кожен вчинок, думка й почуття прагнуть долучитися в своїй цінності до світу інших, являти собою потенційний зразок для наслідування, на нашу думку, виразно тяжіє до біографічної форми, зокрема до її *авантюрно-героїчного* різновиду.

Звертаючись до щоденників Кобилянської, передусім слід відзначити високий рівень естетичної організації тексту, тяжіння не так до фактографічності, як до суб'єктивності. Авторка не обмежується простим викладом щоденних подій, а ретельно добирає саме ті факти, які є значущими, з її точки зору, організує їх, вибудовує у певну структуру. Щоденникові записи складаються в своєрідний сюжет. Ф. Погребеник проводить паралелі між щоденниковими записами й ранніми художніми творами Кобилянської, стверджуючи, що «від щоденників беруть свій початок її перші прозові спроби» [6, с. 8], а, на думку, Т. Гундорової, «щоденники були лабораторією, в якій авторка випробовувала й експериментувала з собою, перетворюючи свої переживання на матеріал для творчості» [5, с. 95].

У щоденниках Кобилянської неодноразово згадано, що письменниця зачитувала свої записи подрузі – художниці Августі Кохановській. Наявні також прямі звертання як до Кохановської («Я хочу віднині все записувати для тебе, люба Густо» [6, с. 110], так і до потенційних читачів: «Люди добрі, що читатимете все це, не дорікайте мені, що мої думки й почуття повні вічного смутку. Що я вдюю... Коли б ви могли зазирнути в моє серце...» [6, с. 37]; «Що ви думаєте про мене, ті, хто це читає? Чи ви квітуєте, чи ви розквітли? Я пишу все це для своїх дітей – чи ви ці діти?» [6, с. 39] тощо. Крім того, відомий факт, що Ольга Кобилянська особисто передавала свої щоденники знайомій, яка збирала матеріали про письменницю з метою створення її життєпису [6, с. 8]. Таким чином, образ уявного адресата є досить вагомим чинником у щоденникових записах Кобилянської, котрі являють собою своєрідну самопрезентацію, характерну для *автобіографії*.

У тексті досить виразно виявлені авантюрно-героїчні біографічні цінності, що їх Бахтін визначає як «прагнення бути героєм, мати значення в світі інших, прагнення бути любленим і, нарешті, прагнення пережити

фабулізм, багатогранність внутрішнього й зовнішнього життя» (переклад мій. – В.К.) [3, с. 136], хоча їх дещо модифіковано відповідно до принципів естетизму.

Потяг до слави, бажання посісти вагоме місце в світі сучасників і нащадків реалізується в прагненні героїні до творчої самореалізації: «Я маю незвичайний запал до писання, це ідея, для якої я живу» [6, с. 58]. Вона сподівається на гідну оцінку своїх перших літературних спроб, мріє про їх публікацію. Подібно до героїв романтизму, героїня Кобилянської вірить у власну винятковість, вибраність, вище життєве призначення, проте це усвідомлення не виливається в бажання подвигу, самопожертви в ім'я високих ідеалів, романтичне месіанство. Якщо для романтиків (особливо ранніх) характерне розуміння творчої особистості як героя, учителя, пророка або «магічного поета», то естетизм звільняє митця від тягара відповідальності й надмірних сподівань, покладених на нього людством.

Героїня щоденників не прагне змінити світ або відкрити йому вищу істину буття. Її активність спрямовано переважно на пошук власного покликання. Дівчина пробує свої сили не лише в літературі, а й в інших видах мистецтва – грає на фортепіано, малює, співає, бере участь в аматорських театральних виставах. Її захоплює процес духовного самотворення, котрий передбачає зосередженість на собі й своєму внутрішньому світі, заглибленість у власні почуття, безупинну рефлексію.

Естетизм передбачає перевагу споглядання над дією, емоції над вчинком, зосередженість на власних відчуттях і рефлексіях, адже естетські тенденції зароджуються в європейській культурі в період кризи романтичної свідомості, коли митці втратили віру в незмінність світу, непорушність принципів і доцільність активної діяльності.

Героїня щоденників Кобилянської шукає в житті не подвигів, а яскравих вражень і емоцій, що їх основним джерелом стає для неї кохання. «Що таке життя, як не сукупність почуттів і душевних переживань? Чим стане життя, якщо його не прикрашатиме любов?» [6, с. 145] – зазначено у щоденниковому записі від 26 січня 1877 р. Кохання – друга авантюрно-героїчна цінність, за Бахтіном, – організує життя й вчинки героїні щоденників Кобилянської, подібно до героїв романтизму. Однак у щоденниках цю традиційну романтичну цінність також переосмислено з позицій естетизму.

Романтики розуміли кохання передусім у космічному, всесвітньому масштабі, як сферу єднання тілесного світу з Богом. Прагнучи абсолюту, вони намагалися надати вищого й універсального сенсу навіть найінтимнішим переживанням. Трагування кохання в естетизмі видається нам ближчим до ідеалів античності. Пейтер і його послідовники внесли в уявлення про кохання гедоністичні акценти, «зробивши «фрагмент» («мить») не символом цілого (відомий романтичний постулат розглядає квітку як світ у згорнутому стані), а «річчу в собі», самоцінним джерелом насолоди» [12, с. 31]. Відповідно, для героїні щоденників Кобилянської любов важлива передусім як емоційно-чуттєвий досвід, позбавлений «вищого» сенсу, цінний сам по собі. Вона сприймає любов як джерело естетичної насолоди, сферу життєвого та творчого експерименту, а подеколи й вишуканої гри.

На відміну від героїв романтизму, героїня Кобилянської не шукає ідеального та вічного кохання: «Мені не треба нічого, тільки трохи любові, щоб розважитись... Вона не довго триватиме – кілька днів, і палкі думки добіжать кінця й стануть *tempri passati*. Нема потреби писати, як його звуть, я тільки змалюю, який він на вигляд – високий і дужий, з великим, осяйним чолом, тонкими губами й невизначеного кольору очима... Все це тільки задля розваги і скоро скінчиться» [6, с. 154] – зізнається вона. І справді, на сторінках щоденників об'єкти кохання змінюються, як у калейдоскопі, раз у раз даруючи героїні цілий спектр переживань – від безмежного щастя до душевних мук.

Почуття спалахують миттєво, приводом до закоханості може стати випадкова зустріч, приязний погляд, неоднозначна фраза або особлива інтонація голосу, ніжний потиск руки. Тонка чутливість, вразливість, емоційність, багата фантазія героїні (котрі можна назвати типовими рисами естетського характеру) сприяють тому, що найменша деталь здатна збудити в ній глибокі й бурхливі переживання. Вона здатна закохатися навіть у чоловіка, котрого бачила лише на фотографії.

Плекання власних почуттів і фантазій стає для героїні щоденників сферою самовираження, чимось на кшталт «мистецтва для мистецтва». Можна сказати, що вона творить власний уявний світ, перетворюючи чоловіків на об'єкти химерної любовної гри, в якій сама встановлює правила. У цій грі не мають значення соціальні умовності: героїня – інтелігентна дівчина палко закохується у простого селянського парубка, котрий служить іздовим у її родині. «В мене натура митця, як хтось сказав колись про мене. І якщо інтелігентні чоловіки люблять простих селянських дівчат, то чому жінка не може любити так само?» [6, с. 174] – говорить вона. Почуття героїні не стримують і усталені моральні норми: об'єктами її закоханості стають священник і знайомий урядовець, котрий має дружину й п'ятьох дітей. Любов для героїні щоденників є сферою «чистого» мистецтва, вільною від будь-яких обмежень, які існують у дійсності.

Безмежна множина потенційних можливостей, здається, вабить її творчу натуру значно сильніше, ніж реальні любовні стосунки з перспективою одруження. «Зося мала слухність, коли казала, що в мене артистична натура. Для мене не існує одного серця, а є багато сердець, не існує нічиєї руки, не існує тихого одноманітного родинного життя» [6, с. 42] – сказано в одному із записів. Це цілком узгоджується з третьою авантюрно-героїчною цінністю, котру Бахтін визначає як позитивне прийняття героєм фабулізму життя, нестримне прагнення «переживати буттєву визначеність життєвих становищ, їх зміну, їх різноманітність, однак не визначальну й не завершувальну для героя зміну, фабулізм, котрий нічого не завершує й усе лишає відкритим» [3, с. 138]. Оскільки події описані в щоденнику Кобилянської відбуваються переважно в невеликому провінційному містечку та його околицях (авторка неодноразово нарікає, що родинні обставини та брак матеріальних засобів не

дозволяють їй подорожувати), потяг до безкінечного чергування подвигів, що ними живе авантюрний герой, втілюється в численних любовних захопленнях, фабулізм життя виражається через естетський культ гри.

Закохуючись у різних чоловіків, героїня щоденників ніби змінює маски, «граючи» себе щоразу в нових обставинах. Серед багатьох інших вона приміряє на себе й уявну роль щасливої дружини й матері. Однак, ці піднесені фантазії мають мало спільного з дійсністю. Реальна перспектива одруження лякає її як обмеження свободи й своєрідна крапка, що обриває низку любовних пригод (перетворення фабулізму життя на визначену й чітко завершену фабулу вбиває авантюрну цінність): «Я боюся заміжжя. О Боже, чого так швидко минає життя? І я маю втратити волю, маю вічно товктися на кухні, бігати в Чернівцях на ринок і купувати харчі, в куряві, в спекоті, не бачити зелені, не мріяти, не любити, хай навіть нещасливою любов'ю, не навідуватись до стайні, до коней, не їздити верхи? Ні, я вже вирішила відмовити йому <...> Я не хочу силувати себе до спокою, бо це не життя. Як можна жити, коли ти не нуртуєш, не гориш?». [6, с. 140]. Зі шлюбом героїня Кобилянської пов'язує неunikне занурення в грубий побут, нескінченні домашні обов'язки й подальшу неможливість бурхливо й радісно проживати життя – все, що суперечить цінностям естетизму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, естетизм як стиль життя передбачає постійне прагнення до вдосконалення дійсності засобами мистецтва. Великі можливості для цього надає авантюрно-героїчна біографічна форма, котра, за Бахтіном, є «найближчою до мрії про життя» [3, с. 139]. Щоденники Кобилянської – це своєрідна легенда про себе, породжена прагненням письменниці перетворити власне життя на естетичний феномен. Героїня сприймає життя не як тяжкий обов'язок, а як творчий принцип, шукаючи в повсякденній дійсності передусім красу, гармонію, яскраві враження та вишукані переживання. Мотиви нестатків, тяжкого побуту, протистояння міщанському середовищу звучать лише віддаленими відголосками. Героїня реалізує себе в коханні й творчості, які є для неї є вільними від будь-яких зовнішніх обмежень та приносять втіху незалежно від наслідків. Таким чином, перетворивши своє приватне життя на феномен культури, Кобилянська репрезентувала в своїх щоденниках образ митця принципово новий для тогочасних українських реалій та особливо актуальний у ситуації кризи народницької ідеології, коли виразно постала необхідність виховання нової модерної свідомості.

Рецепція естетизму в українській модерній прозі кінця XIX – початку XX ст. являє собою плідну тему для подальших досліджень. Аналіз творчого доробку Кобилянської, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Уляни Кравченко, М. Яцкова, Грицька Григоренка та інших українських авторів у контексті естетизму як стилю життя й письма, із залученням мистецьких концепцій та художніх творів Волтера Пейтера, Оскара Вайлда, Шарля Бодлера та ін., дозволить суттєво розширити уявлення про феномен естетизму та його особливості на українському ґрунті, а також пролити світло на маловідомі аспекти складної та актуальної проблеми рецепції західноєвропейських ідей у літературі українського модернізму.

Література:

1. Агеєва В. П. Жіночий простір : феміністичний дискурс українського модернізму / В. П. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 318 с.
2. Арова С. Р. Проблема інтерпретації произведений искусства в творчестве Уолтера Патера : автореф. дис. кандидата искусствоведения : спец. 17.00.04 «Изобразительное и декоративно-прикладное искусство и архитектура» / С. Р. Арова. – Москва, 2011. – 25 с.
3. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 421, [2] с.
4. Гайденок П. П. Трагедия эстетизма. Опыт характеристики мирозерцания Серена Киркегора / П. П. Гайденок. – М. : Искусство, 1970. – 248 с.
5. Гундорова Т. *Femina melancholica* : статья і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Т. І. Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 271 с.
6. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця : щоденники, автобіографії, листи, статті та спогади / О. Ю. Кобилянська. – Київ : Дніпро, 1982. – 358 с.
7. Ковалева О. В. О. Уайльд и стиль модерн / О. В. Ковалева. – М. : УРСС, 2002. – 167 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Д. Павличко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 446, [1] с.
9. Патер У. Ренессанс : очерки искусства и поэзии : [пер. с англ.] / У. Патер. – М. : Международный университет в Москве, 2006. – 350 с.
10. Сарабьянов Д. В. Модерн : история стиля / Д. В. Сарабьянов. – М. : Галарт, 2001. – 343 с.
11. Уайльд О. Собрание сочинений в трех томах / О. Уайльд. – М. : Терра, 2000. – 3 т. – 592 с.
12. Хорольский В. В. Эстетизм и символизм в английской и ирландской поэзии рубежа XIX-XX веков / В. В. Хорольский – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 200 с.